

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

CİLT 26/1
2002

Yayımlayanlar
Şinasi TEKİN . Gönül A. TEKİN

BARBARA FLEMMİNG ARMAĞANI
II

Yayına Hazırlayan
Jan SCHMİDT

Harvard Üniversitesi Yakınođu Dilleri ve Medeniyetleri
Bölümünde yayınlanmıştır
2002

MATBAACI OSMAN BEY: SARAY'DAN İLK DEFA
KUR'AN-I KERİM BASMA İZİNİNİ ALAN OSMANLI HATTATI*

Nedret KURAN-BURÇOĞLU**

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa, II. Abdülhamid devrinde Kur'an-ı Kerim basma iznini alan ve Matbaa-i Osmaniye'yi kuran Saray'ın Başmabeyncisi Hattat Hafız Osman Zeki Bey, Hakkâkzade Mustafa Hilmi Efendi'nin oğludur. Osman Zeki Bey'in mezar taşından 1884 (1301 H)¹ yılında vefat ettiği bilinmektedir, doğum tarihi ise belli değildir. Matbaacı Osman Bey'in gerçekleştirdiği önemli atılımın, Türk kültür tarihi içerisindeki önemini kavrayabilmek için, önce Osman Bey'in içinde yetişmiş olduğu ortamı anlamakta, onu yetiştirmiş olan kişileri tanımakta yarar olacaktır.

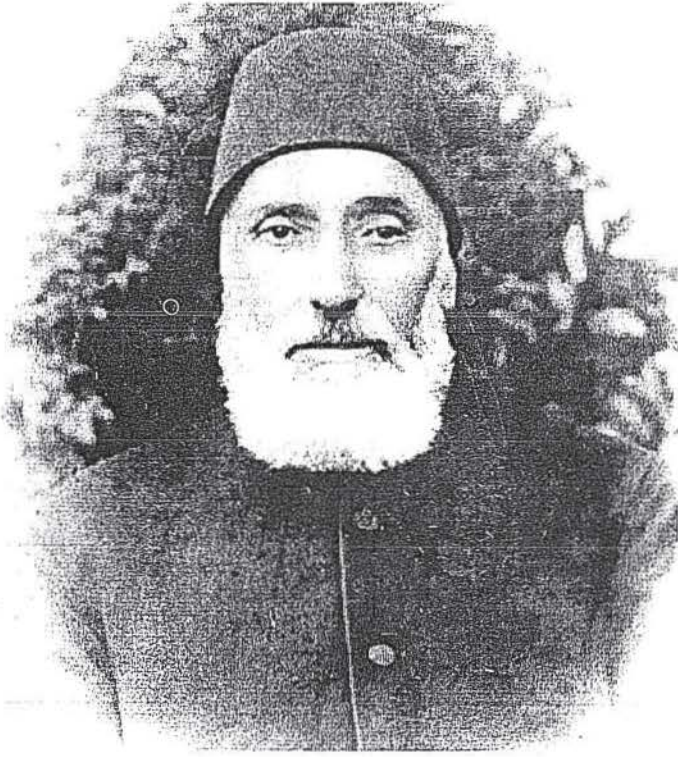
Osman Zeki Bey'in babası Mustafa Hilmi Efendi, "Hakkakzâde" namı ile ün salmıştır. Kimin oğlu olduğuna ve hangi yılda doğduğuna, araştırılan kaynaklarda rastlanamamıştır. 1852'de vefat ettiği söylenen ve Taksim Caddesi'nde Beyoğlu Kabristanı'na defnedildiği bilinen Mustafa Hilmi Efendi, "Laz Ömer," olarak tanınan Hattat Ömer Vasfi Efendi'den sülüs ve nesih dersleri alır. (İnal 1955: 213). İlerki yıllarda oğlu, Matbaacı Osman Zeki Bey, dünyaya gelen üç oğlundan birine, babasının hocası olan bu ünlü hattatın ismini verecektir.² Mustafa Hilmi Efendi, diğer ünlü bir Osmanlı hattatı olan, Esmâ Sultan Sarayı'nın bekçisi İbrahim Sükuti Efendi'nin kızı ile evlenir ve 1819 (1235 H) yılında önce Fatih'te, Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan'ın, sonra da Çenberlitaş'ta Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurmuş olduğu mekteplerde hat dersleri verir. Oğlu Osman Zeki Bey de kendisinin yetiştirmiş olduğu hattatlar arasında yer alır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* adını taşıyan eserinin "Mustafa Hilmi Efendi" maddesinde, Süreyya Bey'in *Sicilli Osmani*'de bu şahıs ile ilgili verdiği bilgileri nakleder (a.g.y.a.y.). Süreyya Bey, Mustafa Efendi'yi devrin hattatları ile mukayese etmekte ve "meşhur bir hattat"

* Bu yazı Tarih ve *Toplum Dergisi*'nin Mayıs 2001 sayısında yayımlanan makalenin genişletilmiş şeklidir.

** Yeditepe Üniversitesi

1 *Asırlar Boyunca İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Sultan Mahmud Türbesi Bahçesindeki Kabirlerin Listesi'nde" belirtilen defin tarihleri (belge 3) ile mezar taşları üzerindeki tarihler arasında yapılan bir karşılaştırma bu tarihlerin birbirini tutmadığını göstermiştir. Adı geçen listede H 1306 (yaklaşık 1890) olarak gözüken Osman Bey'in ölüm tarihi kabir taşında 1884 (1301) olarak verilmiştir. Bu durumda mezar taşı üzerindeki tarihlerin esas alınması herhalde daha sağlıklı olacaktır. Ancak burada tüm ihtimaller hesaba katılarak her iki tarihi de birlikte verme yoluna gidilecektir. (Bkz. Ekler kısmı)

2 Ömer Vasfi adını taşıyan Osman Bey'in bu ortanca oğlu, kuvvetli kalemi ve üstün yabancı dil yeteneği ile genç yaşta Saray'ın dikkatini çeker ve Hariciye Tahrirat Müdürlüğü görevine (İmparatorluk Dışişleri Yazışma Müdürlüğü) atanır. Ömer Vasfi Bey, henüz otuz yaşına varamadan vereme yakalanır ve biricik kızı Vildan'ı 6 yaşında öksüz bırakarak, 1895 (1313) yılında Hakkın rahmetine kavuşur. Kabri Sultan Mahmut Türbesi'nin bahçesinde dir. (ada 6, no. 131)

olarak tanıtmakta, kendisinin Sultan Mahmud'un emri ile üç Musaf-ı Şerif (Kur'an-ı Kerim) yazmış olduğunu, bunların dışında ise iki yüz kadar³ "Kur'an-i azimüşşan'ı yadigâr bıraktığını" ifade etmektedir. Mustafa Hilmi Efendi'nin Saray'ın siparişi üzerine yazmış olduğu Kur'an'ı Kerim'in bir cüz'ü ise, gene aynı kaynağa göre, Sultan Mahmud Türbesi'ndeki kıymetli eşyalar arasında bulunmaktadır. 1834 (1250 H) yılında vefat etmiş olup Edirnekapı'da Lâ'li çeşmesi civarına defnedilen kayınpederi hattat İbrahim Sükuti Efendi'nin kabrinin kitabesini de Mustafa Hilmi Efendi'nin yazmış olduğu bilinmektedir. (İnal 1955: 143) İnal, Mustafa Hilmi Efendi'den kalan bu eserlere ayrıca şunları da eklemektedir: cami, imaret, han, okul gibi resmi binalarda ve özel koleksi-

yonlarda bulunan hatlar Hattatın, üstadı Ömer Vasfi Efendi'nin mezar taşına yazmış olduğu kitabe ve Millet Kütüphanesi'nde bulunan mukaddimede (Önsöz'de) adı geçen *Mizan-ül Hat*, adlı risale ile diğer kısa yazıları kapsayan çok güzel tezhiplerle bezenmiş olan bir kitapçık (a.g.y.a.y.). Bu kitapçığın 1268'de (1852) yazılmış olduğu bilinmektedir. İnal buna dayanarak haklı olarak, Süreyya Bey'in *Sicilli Osmani*'de Mustafa Hilmi Efendi'nin vefat tarihi olarak bildirdiği 1266 tarihinin doğru olamayacağını, Mustafa Hilmi Efendi'nin daha ilkeri bir tarihte vefat etmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak, kent yapılaşması nedeni ile yukarıda adı geçen Beyoğlu Kabristanı'nın yerinde çoktan yeller estiğinden hattatın kesin defin tarihini saptamak artık mümkün değildir.

Osman Zeki Bey'in yaşam öyküsü hakkında fazla bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, onun baba tarafından bir hattat çocuğu, anne tarafından da bir hattat torunu olduğunu ve hat dersleri alarak bir hattat olarak yetiştirildiğini buraya kadar alıntılanmış olduğumuz kaynaklardan biliyoruz. Onun ilkeri, özellikle Türk kültür tarihi bakımından değerli olan girişimine ışık tutması açısından sahip olduğumuz diğer önemli bir bilgi de, Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) Saray çevresinde yetişmiş ve o zamanlarda Sultan naibi olan II. Abdülhamid'in en yakın arkadaşı oluşudur. (Strauss 1999: 290-301) Bu durum, Osman Bey'in Sultan II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) Saray Başmabeynciliği'ne⁴ yükselmesine ve sonra da "çok vesveseli" olarak bilinen II. Abdülhamid'in güvenini kazanarak, Çenberlitaş'ta (bugünkü Darüşşafaka Sineması'nın bulunduğu köşe) kurmuş olduğu Matbaa-i

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Süreyya Bey'in verdiği bu yüksek rakkamı biraz şüphe ile karşılamakta ve bunu yazarın "mensup olduğu toplumun abartma eğilimi" doğrultusunda yorumlamaktadır, ancak bu konuya, söylenenin aksini gösterecek bir kanıt da getirememektedir (a.g.y.a.y.).

⁴ Mabeyn: (XIX. YY.) Saray'da vükela ve başka kimselerin başvuracakları ve padişah yakınlarının bulunduğu daire. Başmabeynci: Sarayın Mabeyn Dairesi Başkanı. (Özön 1979)

Osmaniye'de (Typographie et lithographie Osmanié), Kur'an-ı Kerim basma yetkisini alan ilk ve tek kişi olmasına yol açmıştır. Yükseltilmiş olduğu bu mevki onun, Osmanlı kaynaklarında, "Serkurena-i Hazret-i Şehriyari Osman Zeki Bey"⁵ olarak anılmasına neden olur. Sultan II.Abdülhamid'den Kur'an-ı Kerim basma iznini alabilmek başarılması ne kadar zor bir iş ise, bu yüzden ekmeğinden olacak olan sayısı oldukça yüksek bir hattat sınıfını bu karara alıştırmak da bir o kadar zor olsa gerektir. Nitekim 18. Yüzyılda, İstanbul'da ilk Türk Matbaacılığı'nın⁶ kuruluş devrinde de, (1727 Temmuz başları-Zilkade 1130) (Kut 1994, cild 5 : 308) İbrahim Müteferrika ve Said Bey ilk matbaa kurma girişimlerinde hattatların büyük bir mukavemeti ile karşılaşmışlar ve işlerini sağlama bağlamak için epeyce uğraşmak zorunda kalmışlardır (Babinger 1919: 8-11). Allaktan dönemin Sadrazamı Damat İbrahim Paşa, Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi ve Padişah III. Ahmet bu girişimi gönülden desteklemişlerdir de, Padişah'ın fermanı ve Şeyhülislam'ın fetvası ile bu kuruluş gerçekleşebilmiştir. (a.g.y.a.y.) Ancak bu izin Müteferrika Matbaası'na sınırlı olarak verilmiş, Kur'an-ı Kerim'i ve diğer dini kitapları basmak bu iznin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu iznin verilmesi için yaklaşık 150 sene daha beklemek gerekmiştir. Almış olduğu sınırlı izne rağmen İbrahim Matbaası sık sık hattatların muhalefeti ile karşılaşmış, matbaa kapatılmakla tehdit edilmiş, zaman zaman kapanma aşamasına gelmiş ve hattatların isyanları zorlukla önlenbilmiştir. Kendisi de bir hattat soyundan gelmekle birlikte Osman Bey'in bu konuda göstermiş olduğu cesaret, basiret ve ileri görüşlülük şayan-ı takdirdir. Bu sayede İslam dininin kutsal kitabının etkisi, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı kalmamış, Matbaa-i Osmaniye'den çıkan Kur'an-ı Kerim baskıları tüm İslam ülkelerine yayılmış, el yazması Kur'an-ı Kerim'lere nazaran ucuza temin edilebilmesi nedeni ile de İslam dininin geniş halk kitlelerine ulaşabilmesine yol açmıştır. Bu bakımdan Matbaacı Osman Bey'in İslam kültürünün dünyaya yayılmasında önemli bir katkısı olmuştur. Matbaada basılmak üzere Hafız Osman yazısı Kur'an-ı Kerim seçilmiş, kitabın kutsallığının yanısıra, estetik özelliklerinin aktarılmasına da özen gösterilmiştir. Bu konuda ise Osman Bey'in hattat kişiliği etkili olmuştur.

Osman Bey Matbaası'nda Kur'an-ı Kerim'in dışında yabancı dilde de eserler basılmaya başlamıştır. Osmanlı Matbaa Tarihçisi Johann Strauss, "Le livre français d'Istanbul (1730-1908)," adlı yazısında, Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında faaliyette olan yarı-resmi eserleri basan "Imprimerie et lithographie" gibi matbaaların, 19. Yüzyıl sonuna doğru birer ikişer kapandığının ve Matbaa-i Âmire'nin de Fransızca eserler basmadığının göz önünde bulundurulması durumunda, bunun öneminin bir kat daha arttığını dile getirmekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir:

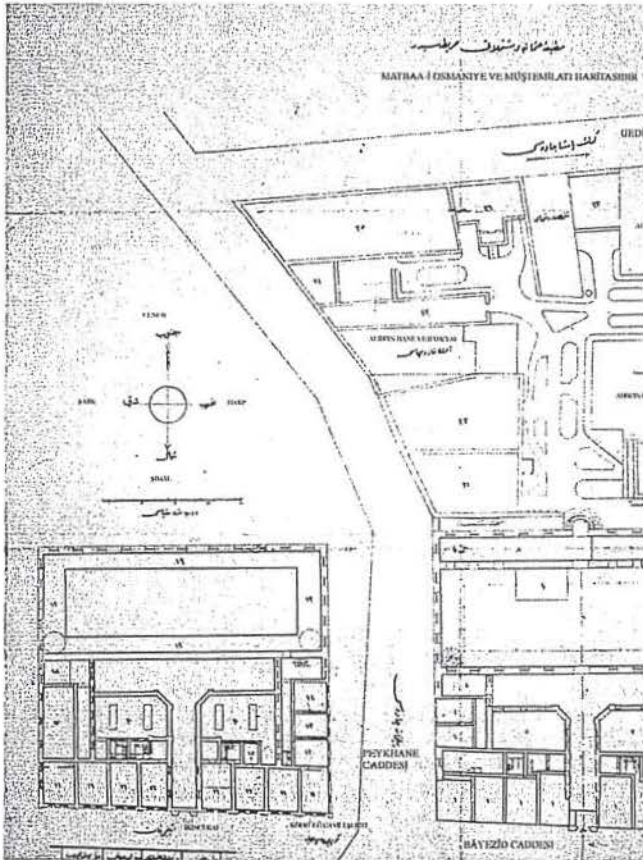
"Tamamiyle kaderine terkedilmiş olan matbaa (Matbaa-i Amire), 1902'de tamamen kapandı. Dolayısıyla Osman Bey'in sahibi olduğu "Typographie et lithographie Osmaniye"ye" en karlı eserlerin baskısı tevdi edildi; müze katalogları, andlaşma

⁵ Serkurena: Padişahın yakını olan, "mabeynci" olarak da anılan kişilerin başı. Şehriyari: Hükümdara mensup, Hükümdar ile ilgili. (Özön 1979)

⁶ Johann Gutenberg'in 15. Yüzyıldaki icadı matbaa, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a 1492 yılında İspanya'dan sürülüp gelen Yahudiler tarafından getirilmiştir. Daha sonra 1567'de Ermeniler bu şehirde matbaa kurmuşlar, onları 1627'de Fener'deki Rum Patrikhanesi'nde Rumların kur kurmuş olduğu matbaa izlemiştir. Türk matbaasının kuruluşu ise bunları çok geriden izlemiş, ilk Türk Matbaası, Macar asıllı İbrahim Müteferrika ile Said Efendi'nin girişimleri ile ancak 1727 yılında Müteferrika'nın Yavuzselim semtindeki evinde kurulabilmiştir. (Kut 1994 : 308)

metinleri, vb. Bu matbaa zaten her tür şark dilindeki eserleri basmaktaydı ve ayrıca Kur'an basımının monopolüne sahipti. Bu matbaada basılmış olan kıymetli eserlerden biri de 1891'de Alexandre Caratheodory Paşa'nın (1833-1906) da Fransızca'ya çevirmiş olduğu "Traité du quadrilatere"dir (Sakl-al-quatta'dır).⁷ (Strauss 1999: 290-301).

Yabancı dilde yaptığı yayınlarla bu matbaanın ünü kısa zamanda Avrupa'ya yayılmış, Atina'da yayımlanan *Epistevrisiyi* gazetesinin köşe yazarı, Osman Bey Matbaası'nı ziyaret etmek için İstanbul'a gelmiştir. Gazetecinin içinde yaşadığı çevrenin inancına göre, doğu aleminin en mükemmel matbaaları o günlerde (1888) Atina'da bulunmaktaydı. Matbaa-i Osmaniye'yi gezmeden önce bu inanca sahip olan meraklı Rum gazeteci, 8 Nisan 1888 günü *Epistevrisiyi* gazetesine yazmış olduğu köşe yazısında, bu inancının Çenberlitaş'ta Hattat Osman Zeki Bey'e ait olan matbaayı gezdikten sonra değiştiğini dile getirmektedir. Rum gazeteci yazısında, bu çağdaş ve mükemmel donanımlı matbaaya duyduğu hayranlığı her vesile ile ifade eder ve matbaayı "doğu aleminin en üstün matbaası" olarak nitelerken, bir yandan da bize Osman Bey Matbaası hakkında geniş bilgi vermektedir.⁸ Bu matbaa aslında 1878'de kurulmuş, 1884 yılında Çenberlitaş'taki bu iki katlı dikdörtgen binanın içine yerleştirilmiştir (bugün Darüşşafaka Sineması'nın bulunduğu yerde eskiden mevcut olan bina, bkz. plan/belge 1).⁹ Binanın üstünde üç dilde, Fransızca, Almanca ve Türkçe "Matbaa-i Osmaniye" adı yazılıdır. Binanın içinde muhtelif büyüklüklerde salonlar bulunmakta, bunlardan ortada olan ve tepeden de ışık alanına (bkz. plan) sıra ile 9'u düz baskı, 9'u da litografya (taş baskı)¹⁰ baskı yapan olmak üzere toplam 18 buharla çalışan baskı makinesi yerleştirilmiştir. Bunların yanında, el ile çalışan bir makine ve kağıt kesmek için 5

- 7 Dörtlü andlaşma.
- 8 Rikkat Kuran arşivinde bulunan bu köşe yazısının, Malyakas Efendi tarafından Rumca'dan Türkçe'ye yapılmış çevirisi bulunmaktadır. Çeviride yazarın adı mevcut değildir, imza yerinde şu ibare yer almaktadır. "Rumca mütercimi Malyakas kulları, 31 Mayıs 305 (1887)." Gazeteler tarandığında, 8 Nisan 1888 tarihli *Epistevrisiyi* gazetesinde makalenin yazarının adını bulmak mümkün olacaktır.
- 9 Matbaacı Osman Bey'in defin tarihi 1884 olduğuna göre bu yeni binaya taşınma işleminin onun sağlığında mı, yoksa matbaa yönetimini babasının vefatından sonra devralan oğlu Cevat Bey'in zamanında mı gerçekleştiği bilinmemektedir.
- 10 "Alois Senefelder'in (1771-1834) 1796'da keşfettiği, 1814'de gelişen taşbasmacılığı (litografya) 35 yıl gibi kısa bir süre sonra İstanbul'da da tatbik edildi. İstanbul'a bu tür baskıyı Marsilyalı Henry Cayol (1805-1865) ve kuzeni Jacques Cayol getirdi. Cayol Kardeşler Harbiye Nezareti'nin müştemilatında Serasker Hüsrev Paşa'nın himayesi ile bir litografya matbaası kurmuşlardı. Daha sonra bu kişiler Sultan II. Mahmud'dan aldıkları bir fermanla 1836'da Beyoğlu'nda kendi matbaalarını kurdular ve yabancı dilde de kitaplar bastılar. (Kut 1994 : 309)

adet keski aleti yer almaktadır. Bu geniş salonun karşısındaki odada matbaanın fotoğraf baskıları için gerekli olan fotoğraf takımları bulunmaktadır. Diğer bir oda, buhar ile çalışan stereotipi için harf dökme gereçlerine ayrılmıştır. Başka bir odada cilt ve fotokopi işlemleri yapılmaktadır. Tipografi, stereotipi, litografi, fotografi, hallografi, iksilografi ve galvanoplasti yapılabilen bu matbaada tüm doğu ve Avrupa dillerinde kitap basabilmek için her türlü teçhizat mevcuttur. Ama Rum gazetecinin ifadesine göre matbaanın esas işlevi, sayısı belirsiz olan Osmanlı kitaplarını basmaktır.

Rum gazeteci okurlarına bu arada matbaa personelinin mesai ve gündelikleri hakkında bilgi aktarmayı da ihmal etmez. Matbaada 9 saat mesai yapılmakta ve işçi gündelikleri, işçilerin vasfına göre 6 kuruş ile 30 kuruş arasında değişmektedir. Osman Bey Matbaası'nda personelin gıdasına da önem verilmektedir. Bizzat matbaa sahibi tarafından hazırlanan yemek listesi, zarif yaldızlı harflerle bir mukavva üzerine Fransızca ve Türkçe olmak üzere iki dilde basılmış ve matbaanın yemek salonunun kapısına iliştilmiştir.

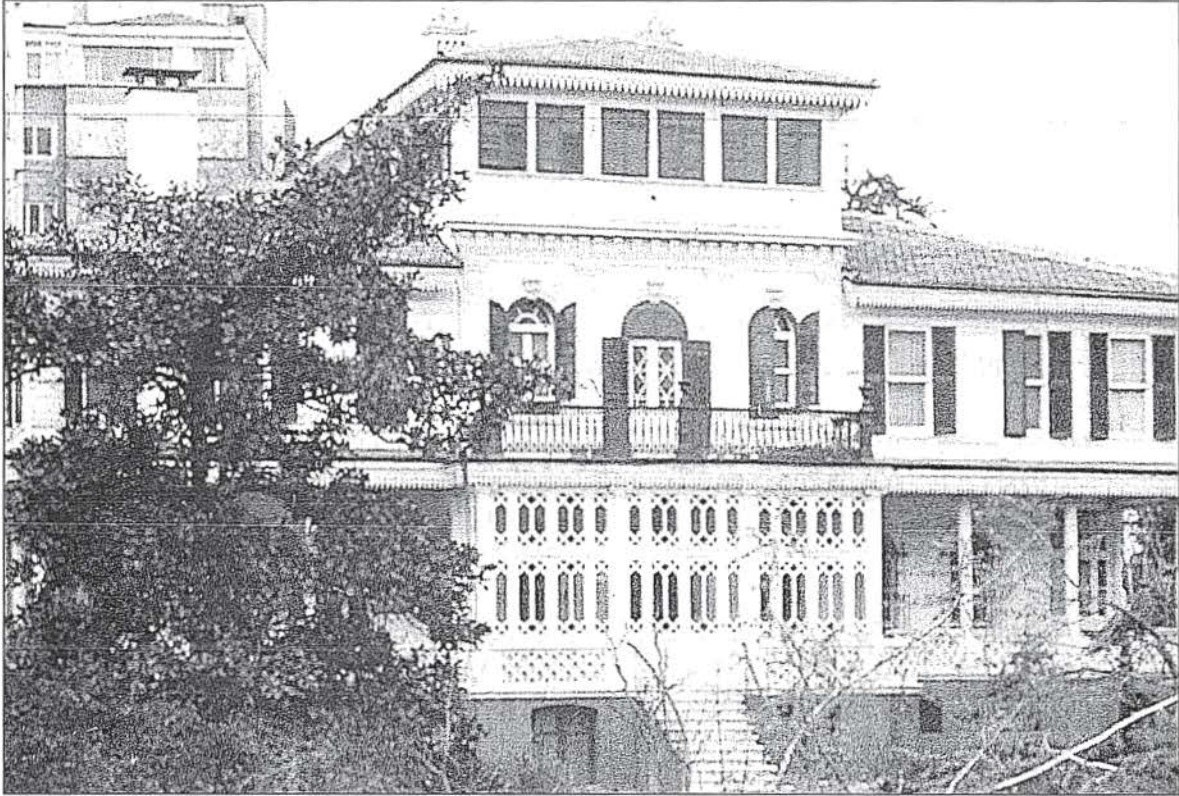
Rum gazetecinin üzerinde durduğu diğer bir husus ise Osman Bey Matbaası'nın Saray tarafından himaye edilmesidir. Bu matbaanın İmparatorluğun başkentinde özel bir konumunun olduğunu başka kaynaklar da doğrulamakta, matbaanın faaliyette bulunduğu yıllarda, Bâbîâli Caddesi ve Ebussuud Caddesi'nde sıralanarak burayı bir yayın semti haline getiren birçok matbaanın, Matbaa-i Osmaniye'den başka önemli bir rakibinin olmadığını belirtmektedirler. (Strauss 1992: 321) Bu matbaaya yapılan özel muamelenin önemli nedenlerinden biri, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in olur olmaz herhangi bir matbaa tarafından basılmasının yaratabileceği sorunlardır. Bunlara mahal vermemek için Saray, güvendiği bu matbaayı desteklemekte, matbaada gerçekleşen baskılar ulema tarafından inceden inceye kontrol edilmekte, baskılar üzerinde gerekli düzeltmeler hemen yapılmaktadır. Söz konusu olan dini kitapların baskısı burada litografya usulü ile gerçekleştirilmektedir. Matbaayı ziyaretinde böyle bir titizlikle gerçekleştirilen ve fotoğraf baskısı ile 6000 adet çoğaltılarak yayına hazırlanan bir Kur'an-ı Kerim baskısını izleyen Rum gazeteci, matbaacılığın Osmanlılar'da gerçekten çok gelişmiş olduğuna kani olduğunu dile getirmekte ve bunda yönetimdeki Padişah'ın da payının büyük olduğunu, bu ülkede bilimin gelişmesi ve devletin ilerlemesi için büyük gayret sarfedildiğini öne sürmektedir. Bu konuda Johann Strauss da Rum gazeteci ile hemfikirdir. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında İstanbul Matbaacılığı'nı anlatan yazısında araştırmacı, Padişah II. Abdülaziz zamanında (1861-1876) sayıları artmaya başlayan matbaaların faaliyetinin II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) iyice arttığını, bu padişahın kendi yönetimi sırasında Saray kitaplığına büyük önem verdiğini, kitap topladığını ve önemli bulduğu kitapları çevirttiğini, dile getirmektedir. (Strauss 1992: 307, 313)¹¹

Rum gazeteci, matbaacılığa bu ülkede verilen öneme aslında hayret ettiğini de saklamakta, memleketin her yerine binlerce dağıtılan gazetelerin ve kitap basan matbaaların adedinin Dersaadet'te (İstanbul'da) inanılmayacak derecede yüksek olduğuna şaşıtığını belirtmekte ve tüm bu faaliyetin, bu ülkede Yunanistandakinin aksine hiç böbürlenilmeden, sessiz sedasız gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Gazetecinin dikkatini çeken diğer bir husus

¹¹ Ancak bu konunun çok farklı başka boyutlarının olduğu da bir gerçektir. Bu bağlamda fazla iyimser bir izlenime kapılmamak için, II. Abdülhamid döneminde çıkan basın ile ilgili kanunlar ve sansür ile ayrıntılı bilgi için bkz. (İnuğur 1978: 240-241)

da buradaki baskıların Atina'dakilere kıyasla ucuzluğudur. Buna örnek olarak *Servet Gazetesi*'nde gördüğü 10 kuruşa satılan, 1600 sayfalık bir *Salname*'yi (Yıllık) göstermektedir.

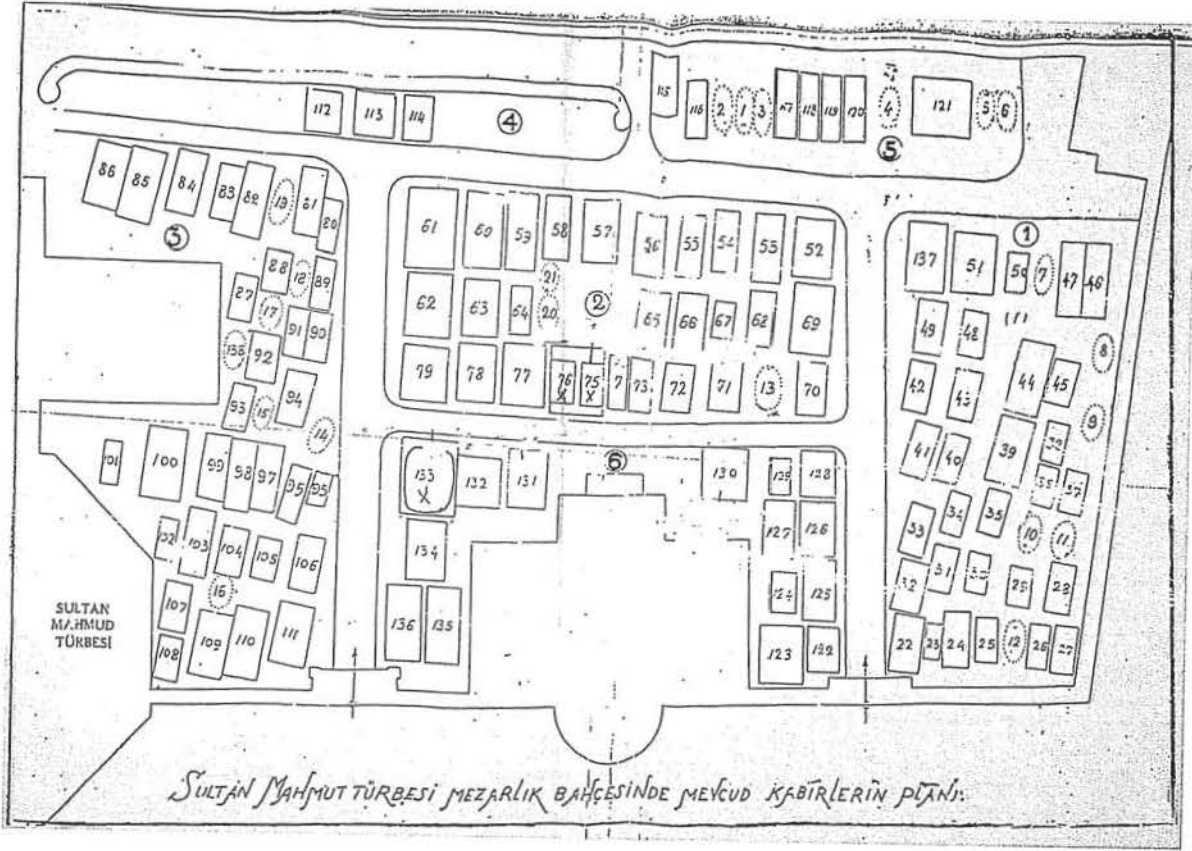
Osman Bey, Rum gazetecinin kaleminden de öğrendiğimiz veçhile, özenle kurmuş olduğu çağdaş matbaasında bastığı Türkçe ve yabancı dillerdeki eserleri ve özellikle de tüm İslam ülkelerinde ilgi uyandıran Hafız Osman el yazmasından yaptırdığı litografya Kur'an-ı Kerim baskıları ile kısa sürede, tüm ailesine kuşaklar boyu yetecek bir servete kavuşur ve 1870'li yıllarda, Başmabeyncilik döneminde, İstanbul'da, Şişli ve Pangaltı semtleri arasında satın almış olduğu geniş araziye - bugünkü Halaskargazi Caddesi ile ona paralel olan Matbaacı Osman Bey Sokağı'na ve kısmen Rumeli Caddesi'ne yayılan bölgede - bugün de kendi adı ile anılan "Osman Bey" semtini kurar. Orada kendisine, çocuk ve torunlarına konaklar yaptırtır. Kısmen aile mülkiyetinde kalan, çoğunluğu ise satılan, zamanla yıkılıp yerlerine apartmanlar yapılan bu eski köşklere günümüzde tek ayakta kalanı, Osman Bey'in büyük oğlu Cevat Bey'e yaptırmış olduğu köşktür. Aile mülkiyetinden çıkmış olan ve bugün "Bulgar Ekserhanesi" olarak bilinen bu köşk, Kent Pasajı'nın karşısındaki bahçe içersinde yer alan binadır.

"Bulgar Ekserhanesi" diye bilinen Cevat Bay'in Konağı

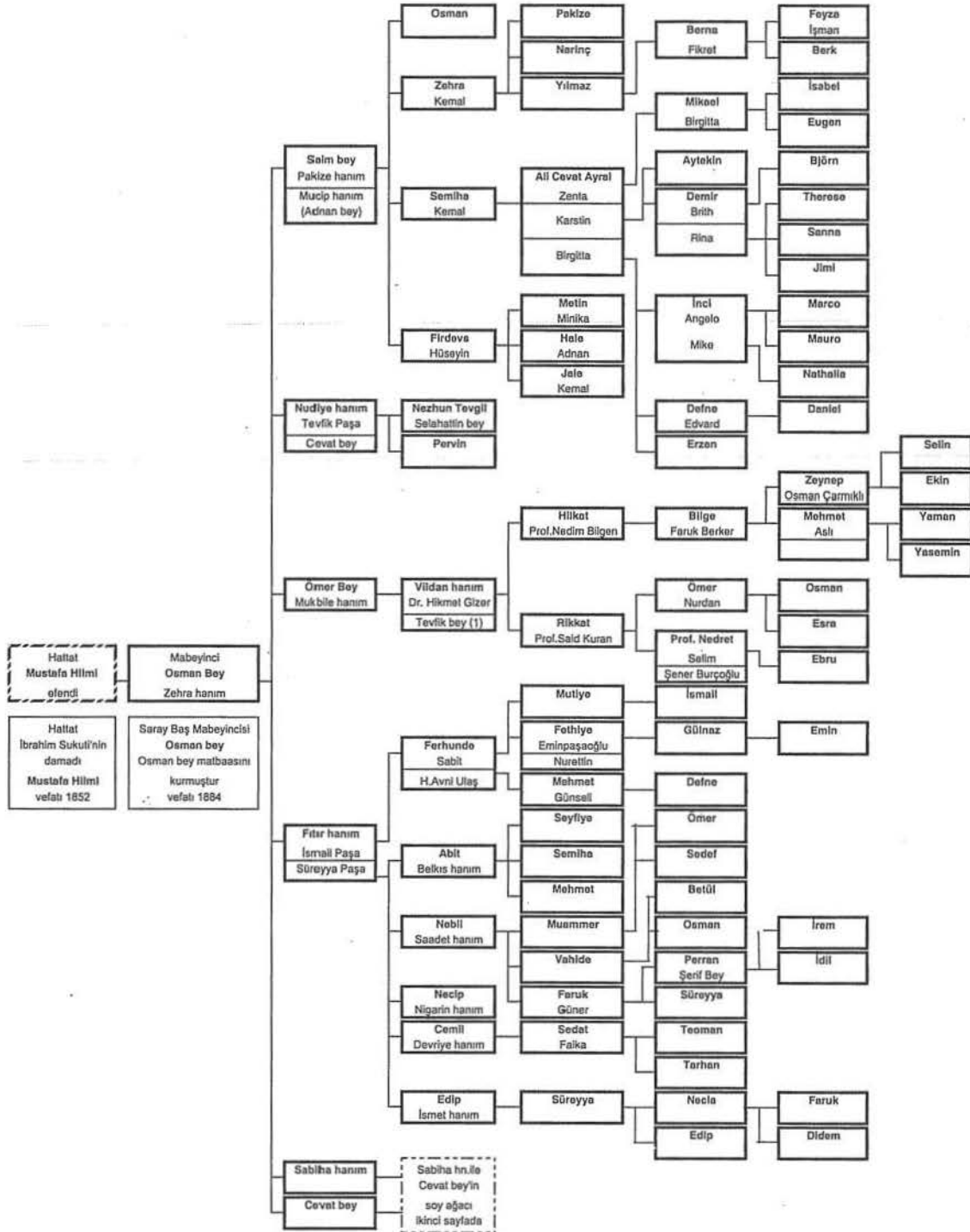
Osman Bey'in eşi Zehra Hanım'dan Cevat, Sabiha, Fıtır, Ömer, Nudiye ve Saim adlarında üçü kız, üçü erkek altı çocuğu olmuştur. Hayatta kalan oğulları Cevat ve Saim Beyler, babalarının vefatından sonra sıra ile, Osman Bey Matbaası'nın yönetimini sürdürürler, sonra matbaa Darüşşafaka idaresine satılır ve yıkılarak tarihe karışır. Osman Bey'in ortanca oğlu Hariciye Tahrirat Müdürü Ömer Vasfi Bey ise zaten babasından bir süre

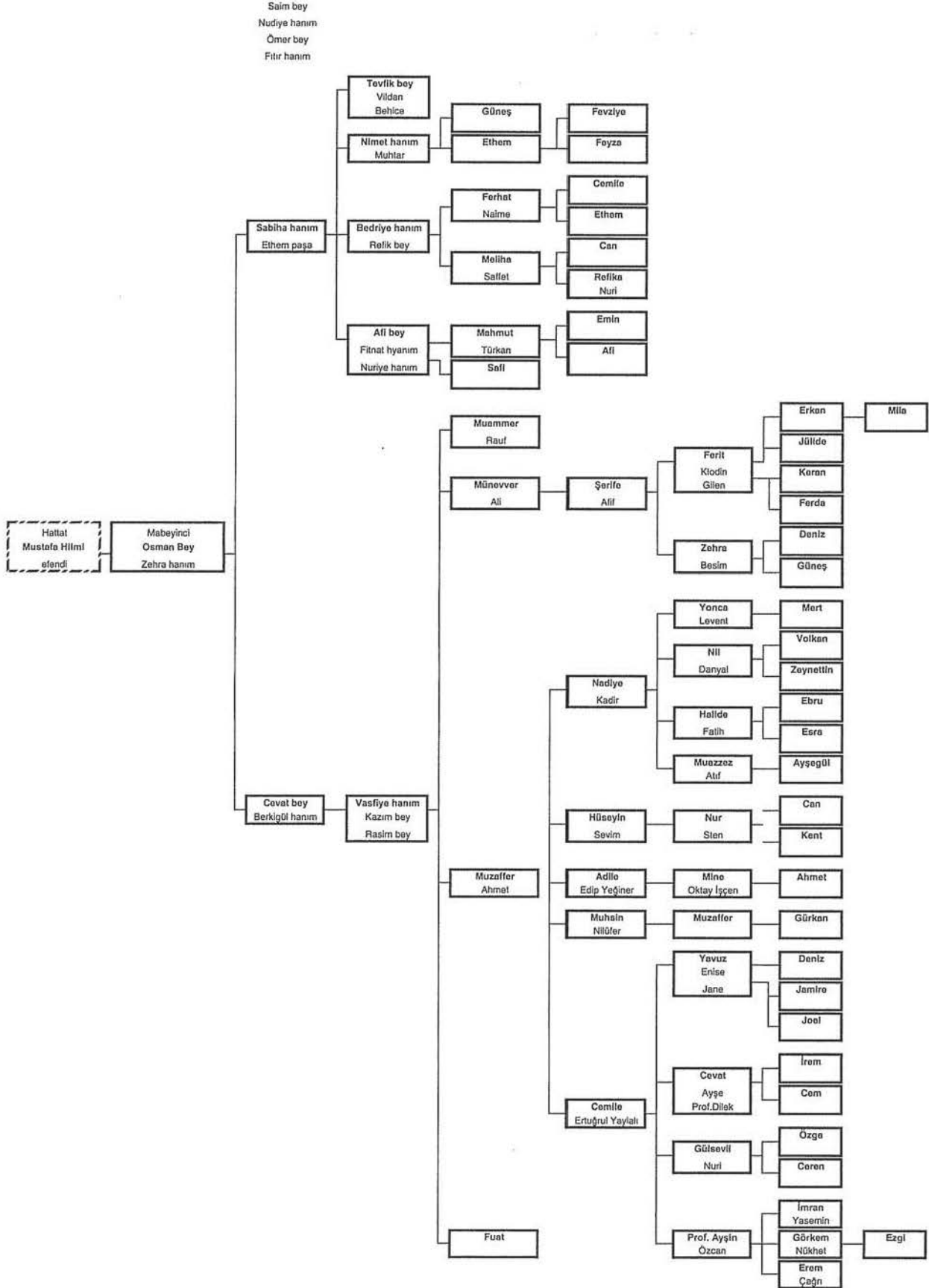
sonra vefat etmiştir (bkz. dipnot 2). Osman Bey'in büyük kızı Sabiha Hanım, Dömeke kahramanı Gazi Edhem Paşa ile, ortanca kızı Fıtır Hanım önce Süreyya Paşa,¹² sonra İsmail Paşa ile, küçük kızı Nudiye Hanım ise önce Cevat Bey, sonra Berlin Sefiri Tevfik Paşa ile evlenirler.(ayrıntılar için bkz. belge 4: aile şeceresi) Aradan yıllar geçer, ailenin ilk kuşakları tarihin yaprakları arasında kalır. Matbaacı Osman Bey ile eşi Zehra Hanım, iki kızları Sabiha Hanım ve Fıtır Hanım'ın dışındaki dört çocukları ve bazı torunları ile birlikte, bir zamanlar Osman Bey Matbaası'nın bulunduğu bölgenin karşısında yer alan Sultan Mahmud Türbesi'nin bahçesinde yatmaktadırlar.(bkz.Ekler) Sanki bir zamanlar dillere destan olan o rakipsiz muhteşem matbaanın bıraktığı buruk anıyı sessizce yaşatır gibidirler...

¹² Fıtır Hanım ile ilgili yakında yayınlanan bir belge için bkz. (Murat Belge 2000 : 134)

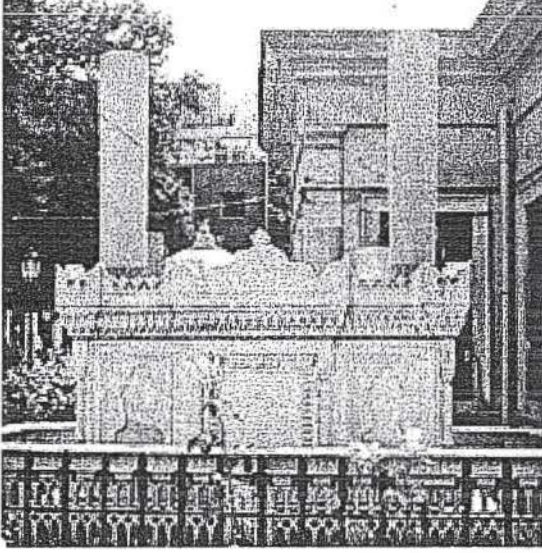
AİLE ŞECERESİ

Ekler:

Yaşam öyküsü yazan kişilerin, yaşamını yazdıkları kişi ile aralarındaki bağı okurlara açıklamaları yerleşmiş bir gelenektir. Bu satırların yazarı da, Matbaacı Osman Bey'in ortanca oğlu Ömer Vasfi Bey'in, ilk Türk kadın ressamlarından biri olan kızı Vildan Hanım'ın torunudur. Bu yazıda kullanılan aileye ait belgelerin çoğu; Osman Bey'in fotoğrafı, Osman Bey Matbaası'nın planı, Rumca *Epıtevrısıyi* gazetesi'nin 8 Nisan 1888 tarihli sayısında, Osman Bey Matbaası ile ilgili olarak çıkmış olan makalenin çevirisi, Osman Bey ailesinin mezar taşlarının fotoğrafları, Osman Bey Konağı'nın resmi bu satırların yazarının annesi, Rikkat Kuran Hanım'ın özenle saklamış olduğu belgelerdir. *Asırlar Boyunca İstanbul* Ansiklopedisi'nde yayımlanan "Sultan Mahmud Türbesi Bahçesindeki Kabirlerin Listesi ve Planı" (s. 223), Osman Bey'in büyük oğlu Cevat Bey'in torunu Münevver Hanım'ın kızı Şerife Bigat Hanım tarafından temin edilmiştir. Aile şeceresi ise, Rikkat Hanım tarafından oluşturulmuş, zaman içerisindeki gelişmeler diğer aile ferdleri - Cevat Bey kolundan; Muammer Dokur Hanım, Mine İşçen Hanım, Gülsevil Bozyel ve Ayşin Dobra Hanımlar ve Cevat ve Yavuz Yaylalı Beyler, Sabiha Hanım kolundan Ethem Dömeke Bey, Saim Bey kolundan Cevat Ayrıl Bey ve gene Ömer Bey kolundan Bilge Berker Hanım - ile yapılan aile toplantılarında tamamlanmış, Rikkat Hanım'ın oğlu Ömer Kuran tarafından derlenmiştir (bkz.:Aile şeceresi). Aile belgelerinin dışında, bu yazıda kullanılan kaynaklar, bu yazının müellifinin kendi araştırması sonucunda biraraya getirilmiştir. Bunlar, araştırmacının, "18. Yüzyıl'da İstanbul Matbaacılığı" konusunda bir süredir yürütmekte olduğu, yakında yayımlanacak olan araştırma sırasında eline geçen kaynaklardır. Bu yazının amacı; Matbaacı Osman Bey konusunda, öncelikle aile arşivinde bulunan belgeleri bir an evvel derleyip, bu konuya ilgi duyan kişilerin bilgisine sunmak ve başka araştırmalara zemin oluşturmaktır. Araştırmacı, aile hakkında bildiklerini kendisi ile paylaşan akrabalarına, özellikle de aile anılarına önem veren annesi Rikkat Kuran'a, teşekkürü bir borç bilmektedir. Zaman içerisinde, Osman Bey ve ailesi ile ilgili bu yazının sınırlarını çok aşan bir kitap malzemesi birikmiştir. Bu ilerki bir yayının konusu olacaktır. Osman Bey Matbaası hakkında ise derin araştırmayı gerektiren henüz aydınlanmamış pek çok nokta mevcuttur. Bu konuda bilgisi olan ve araştırmacının boşlukları doldurmasına yardımcı olmak isteyen okurların şu adreslere mesaj göndermeleri makbule geçecektir: nkburcoglu@lycos.com veya burcoglu@boun.edu.tr

Matbaacı Osman Bey Sülalesi'nin Kabirleri ile ilgili bazı Bilgiler:

1. 6. Ada, 133. Kabir: Hattat Hafız Osman Zeki Bey, vefatı: 1301 (Hicri 1301= 1884; Rumi 1301= 1888) (A.İ.A.: 1306 = 1890)¹³

Matbaacı Osman Bey'in Kitabesi:

Hüve'l-Hallâku'l-bâkî
 Ser kurenâ-yı hazret-i şehriyârî
 iken irtihâl-i dâr-ı bekâ iden
 merhûm ve mağfûru'l-muhtâç
 ilâ rahmet-i Rabbuhu'l-gafûr
 Ulûm-ı âliyeden me'zûn
 ve meşâhir-i hattâtîn el-Hâc
 Hâfız Osman Zeki Beğ'in
 kabirleridir ruh-ı şerifine Fatiha
 1301

هو الحلاق البقي
 سر قرناي حضرت شهرياري
 ايكن ارتحال دار بقا ايدين
 مرهوم و مغفور المحتاج
 الي رحمة ربه الغفور
 علوم عاليه دن مأزون
 ومشاهير خطاطين الحاج
 حافظ عثمان ذكي بكيك
 قبرلريد روح شريفه فاتحه
 ١٣٠١

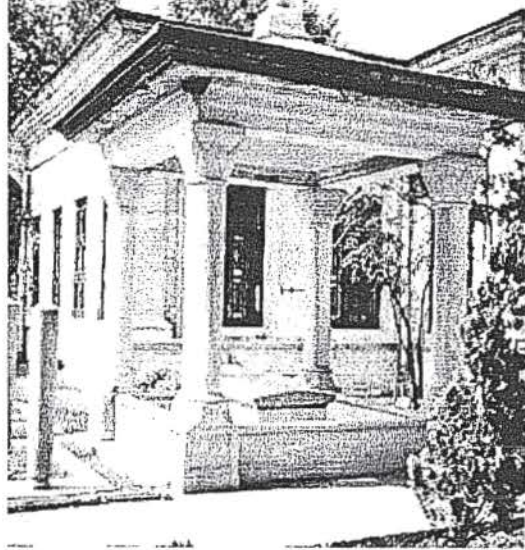
¹³ *Asırlar Boyunca İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Sultan Mahmud Türbesi Bahçesindeki Kabirlerin Listesi ndekiler " (s. 223) (bkz. belge 3) ile mezar taşları üzerindeki tarihler birbirini tutmadığı için, yazının ekler kısmında her iki kaynaktaki tarihler birlikte verilmiş, adı geçen ansiklopedideki tarihleri ayırmak için bunların yanına (A.İ.A.) harfleri eklenmiştir.

2. 6. Ada, 131. Kabir: Hariciye Tahrirat Müdürü Ömer Vasfi (Osman Bey'in ortanca oğlu), vefatı: 1313 (1895)

3. 6.Ada, 130. Kabir: Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa, refikası: Nudiye Hanım (Osman Bey'in kızı) ve kızları Pervin H. Vefatı: 1338 (Hicri 1338=1919-1920; Rumi 1338=1922) (A.İ.A.:1335)

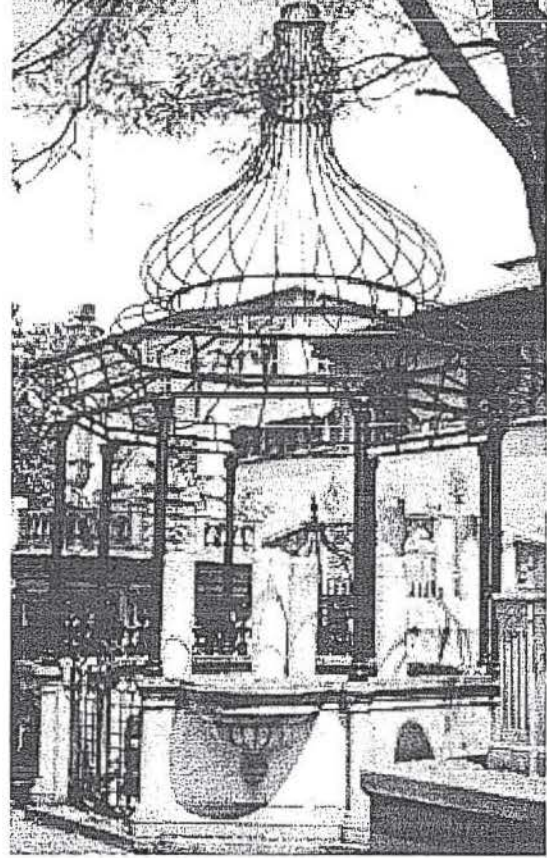

Ahmed Tevfik Paşa'nın Kitabesi:

Müşirân-ı izamdan
Berlin sefir-i esbâki
Erkân-ı harb
Ahmed Tevfik Paşa
1338

مشیران عظامدن
برلین سفیر اسبقی
ارکان حرب
احمد توفیق پاشا
۱۳۳۸

4. 2.Ada, 76. Kabir (Ön):Hattat Hafız Osman Zeki karısı Fatımatu'z Zehra Hanım, vefatı: 1318 (Hicri 1318=1900; Rumi 1318=1903) (A.İ.A. 1318)

Fatmatu'z Zehra Hanım'ın Kitabesi:

Hüve'l-Hallâku'l-bâkî
 Ser kurenâ-yı hazret-i şehriyârî
 iken irtihâl-i dâr-ı bekâ iden
 merhûm ve mağfûru'l-muhtâç ilâ
 rahmet-i Rabbuhu'l-gafûr ulûm-ı âliyeden
 me'zûn ve meşâhir-i hattâtînden
 Hafız Osman Zeki Beğ'in
 halîlesi Fatmatu'z-Zehrâ
 Hanım'ın ruhiçün el-Fatiha
 1318

هو الخلاق الباقي
 سقرينه حضرت شهرياري
 ايكن ارتحال دار بقا ايدين
 مرهوم و مغفور المحتاج الي
 رحمة ربه الغفور علوم عليه دن
 مآذون و مشاهير خطاطين دن
 حافظ عثمان ذكي بكك
 خليله سي فاطمة الزهرا
 خانمك روحجون الفاتحه
 ١٣١٨

2.Ada, 76. Kabir (Arka): Hattat Hafız Osman Bey'in torunu, Mehmet Saim Bey'in kızı Gılman Hanım, vefatı: 8 Nisan 1339 (1923)

Gılman Hanım'ın Kitabesi:

Ah mine'l-mevt

اه من الموت

Ser kurenâ merhûm Osman Beğ'in hafidesi

سر قرنا مرهوم عثمان بكك حفيده سي

Matbaa-i Osmaniye sahib ve müdürî

مطبعة عثمانيه صاحب و مديري

Mehmed Saim Beğ Efendi'nin kerimesi

محمد صائم بك افنديك كريمه سي

on sekiz yaşında ikmâl-i

اون سکز ياشنده اكمال

enfâs-ı hayat iden Gılman Hanım'ın

انفاس حيات ايدن غلمان خانمك

ruhuna Fatiha

روحنه فاتحه

8 Nisan 1339

۸ نيسان سنه ۱۳۳۹

5. 2.Ada, 75. Kabir (Ön) : Matbaa-i Osmaniye sahibi Ali Cevat Bey (Osman Bey'in büyük oğlu), vefatı: 1327 (Hicri 1327=1909; Rumi 1327= 1911) (A.İ.A.: 1322)

Ali Cevad Bey'in Kitabesi:

Küll-i nefsin zâikatü'l-mevt

كل نفس ذائقة الموت

Ser karîn-i hazret-i şehriyârî

سرقين حضرت شهر ياري

merhûm Osman Beğ'in mahdûmu ser kahveci-i

مرهوم عثمان بكك مخدومي سر قهوه جي

cenâb-ı padişâhî ve Matbaa-i Osmâniye

جناب پادشاهي و مطبعة عثمانيه

sahib-i imtiyâzı ve matbaa-i âmire

صاحب امتياز و مطبعة عامره

müdürî iken irtihâl-i dâr-ı bekâ iden

مديري ايكن ارتحال دار بقا ايدن

merhûm ve mağfûru'l-muhtâç ilâ

مرهوم و مغفور المحتاج الي

Rabbihi'l-gafûr Ali Cevad

ربه الغفور علي جواد

Beğ'in ruhiçün Fatiha

بکک روحیچون فاتحه

1327

۱۳۲۷

2.Ada, 75. Kabir (Arka) : Matbaacı Osman Bey'in küçük oğlu Saim Bey, vefatı:1923.

Saim İlkbasan'ın Kitabesi:

Darü's-şafaka (Latince)

müteberrîlerinden

Saim İlkbasan

1923

Kaynakça:

Aile Arşivi

Belge, Murat

2000 *Boğaziçi Yalıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Babinger, Franz

1919 *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*. Leipzig: Deutscher Verein für Buchwesen und Schrifttum, Verlag von Karl W. Hiersemann.

Çiçekoğlu, Feride

1999 "Osman Bey Ailesi," *Istanbul Dergisi*. Sayı 30, s. 112-143, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı, Temmuz.

Epistevrisiyi Gazetesi

8 Nisan 1888 Atina.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal

1955 *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi.

İnuğur, M. Nuri

1999 *Türk Basınında "İz" Bırakanlar*. 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınevi.

İnuğur, M. Nuri

1978 *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar- Yayın ve Yardım Vakfı Yayınevi İşletmesi Yayınları, No. 258/511.

Koloğlu, Orhan

1994 *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kut, Turgut

1994 *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özön, Mustafa Nihat

1979 *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. 6. Baskı . İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.

Strauss, Johann

1999 "Le livre français d'Istanbul (1730-1908),"pp.277-301. *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée* Nos. 87-88. Série Histoire, Publiée avec le concours du Centre national de la recherche scientifique, de l'Université de Provence et du Centre national du livre

1992 "Zum Istanbuler Buchwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts,"*Osmanlı Araştırmaları XII*. İstanbul.